

Budist Uygurlarda Yétiken Takımyıldızı inancı**Hasan İSİ¹**

APA: İsi, H. (2020). Budist Uygurlarda Yétiken Takımyıldızı inancı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö7), 206-223. DOI: 10.29000/rumelide.808463.

Öz

Büyükayı Takımyıldızı, insanlık tarihi boyunca birçok medeniyetin mitolojik ve astrolojik inanç sistemleri içerisinde dinî ve din dışı değerlere sahip olmuştur. Bu takımyıldızı, Türk düşünce sistemi içerisinde hem yazılı metinler hem de sözlü kaynaklar vasıtasıyla görülmektedir. Bu çalışma, Büyükayı Takımyıldızı özelinde Budist Uygurlarda *Yétiken* adıyla görülen inanca dayalı uygulamaları ele almaktadır. Bu uygulamalar, Eski Uygur Türkçesine 14. yüzyılda Çince'den çevrilen ve Çin düşünce sistemi içerisindeki Taoist ve Tantrik fikirleri yansıtan *Yétiken Sūtra* adlı eserde görülmektedir. Bu yönüyle eldeki çalışma, *Yétiken Sūtra* içerisinde yer alan Taoist ve Budist fikirleri ortaya koyma amacından ileri gelmektedir. Ağırlıklı olarak 14. yüzyıla tarihlenen Uygur Budizmi eserleri içerisinde yer alan *Yétiken Sūtra*, bünyesinde hem Taoizm hem de Tibet Budizmi'ne dayalı unsurları barındırmaktadır. Bu unsurlar, eldeki yazı içerisinde ağırlıklı olarak Çin Budizmi içerisindeki Taoist fikirler olup Tantrik Budizm'in etkilerini de yansıtan uygulamaları da içermektedir. Bu uygulamalar, takımyıldızlara ilahlık yükleme, muskalar, ilahlara yakarış, yemek sunuları gibi Taoist uygulamalar ile Tibet ve Çin Budizmi içerisinde öneme sahip Buda ve Bodhisattva kişiliklerini oluşturmaktadır. Ayrıca, Eski Uygurca *Yétiken Sūtra* içerisinde hem Taoizm hem de Tibet Budizmi ile de ortaklaşan özellikler de söz konusudur. Bunlar arasında uzun yaşama sahip olma, hastalık ve sıkıntılardan kurtulma, işinde terfi etme gibi ortaklıklar yer almaktadır. Bu doğrultuda, *Yétiken Sūtra* Budist Uygurların Çin Budizmi kaynaklı dinî etkileri göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Büyükayı Takımyıldızı, Yétiken, Beidou, Tantrik Budizm, Eski Uygurlar

The Yétiken Constellation belief in Buddhist Uyghurs**Abstract**

The Ursa Major Constellation has religious and non-religious values within the mythological and astrological belief systems of many civilizations throughout human history. This constellation is seen through both written texts and oral sources within the Turkish thought system. This study deals with belief-based practices as Ursa Major Constellation in the seen *Yétiken* in Buddhist Uyghurs. These practices can be seen in *Yétiken Sūtra*, which from Chinese into Old Uyghur Turkic translated in the 14th century and reflects Taoist and Tantric ideas within the Chinese thought system. In this respect, this article comes from the aim of revealing the appearance of Taoist and Tantric ideas in *Yétiken Sūtra*. *Yétiken Sūtra*, which is among the Uyghur Buddhism works that are mostly dated to the 14th century, includes elements based on both Taoism and Tibetan Buddhism. These elements are mainly Taoist ideas in Chinese Buddhism in the this article and also include practices that reflect the effects of Tantric Buddhism. These practices constitute Buddha and Bodhisattva personalities that are important in Tibetan and Chinese Buddhism, as well

¹ Dr.,Bağımsız Araştırmacı (Ankara, Türkiye), hasanisi21@yahoo.com.tr, ORCID ID: 0000-0001-7269-3596 [Makale kayıt tarihi: 23.07.2020-kabul tarihi: 20.10.2020; DOI: 10.29000/rumelide.808463]

as Taoist practices such as see constellations as gods, amulets, clams and food offerings. There are also features common to both Taoism and Tibetan Buddhism within the Old Uyghur *Yétiken Sūtra*. These include partnerships such as having a long life, getting rid of diseases and troubles, and promoting at work. In this respect, *Yétiken Sūtra* is important in terms of showing Buddhist Uyghurs religious effects originating from Chinese Buddhism.

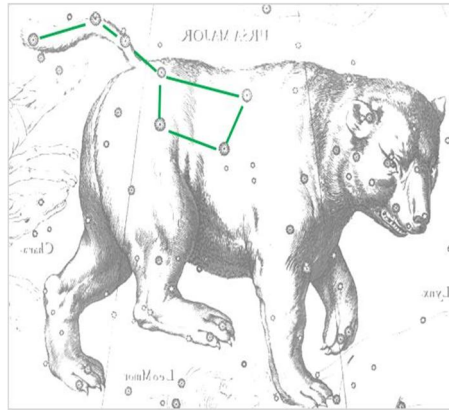
Keywords: Ursa Major Constellation, Yétiken, Beidou, Tantric Buddhism, Old Uyghurs

Giriş

Orta ve Doğu Asya düşünce sistemleri içerisinde göksel varlıklara olan inanç, Çin Budizmi temelli dinî yapılar içerisinde görülmektedir. Yaşanılan coğrafya üzerinde kültürel ve dinî etkileşim ürünü olarak karşımıza çıkan Büyükayı Takımyıldızı, başta Çin olmak üzere, Kore, Japon, Moğol ve Türk gibi kültürlerde çeşitli ritüel biçimleri ile görülmektedir.

Ursa Major veya Büyükayı Takımyıldızı, modern astronomların gökyüzünü böldüğü 88 takımyıldızı unsurundan biridir. Bu takımyıldızı en yaygın bilinen yıldız oluşumlarından biridir. Big Dipper, ayının gövdesini ve kuyruğunu oluşturur. Diğer yıldızlar ayının uzun burnunu ve bacaklarını meydana getirir. Yunan mitolojisinde Büyükayı Hera tarafından bir ayağa dönüştürülen Callisto'yu temsil eder. Callisto'nun oğlu Arcas Hera'yı öldürmeye çalışır ve Zeus olaya müdahale ederek onları gökyüzüne koyar. Mitolojik açıdan Greklere dayandırılan bu takımyıldızı, Latince *Greater Bear* olarak bilinen Büyükayı yıldızının orijinal ismidir. Romalılar bu yıldızı, *Arctos* ya da *Ursa* olarak adlandırmaktadır. Batlamyus, bu takımyıldızını gökyüzünde özellikle kuzey yönünde en parlak yıldız grubu olarak adlandırmıştır. Hintliler, Yedi Yıldız'dan oluşan Büyükayı Takımyıldızına *Yedi Bilge* anlamında *rishi* adını vermiştir (<https://osr.org/tr/takimyildizi/ursa-major/>; <https://www.britannica.com/place/Ursa-Major> Erişim Tarihi: 14.07.2020).

Mitolojik anlatılar içerisinde hakkında bilgi sahibi olduğumuz Büyükayı Takımyıldızı, ayrıca gece vakti hem kara hem denizde giden yolcular, kervanlar ve çobanlar için yol gösterici olması bakımından önemlidir (<https://thenewkorea.wordpress.com/2015/09/17/the-seven-stars-of-the-north-5/> Erişim Tarihi: 14.07.2020).

Resim 1: Büyükayı Takımyıldızı'na İlham Veren Ayı Sureti (<http://www.futura-sciences.us/dico/d/space-constellation-ursa-major-50005604/> Erişim Tarihi: 14.07.2020).

Resim 2: Uzakdoğu ve Orta Asya’da Kuzey Kepçe Yıldızı Adlandırmasına Dayanak Olan Kepçe Figürü
(<http://aven.amritalearning.com/index.php?sub=101&brch=299&sim=1515&cnt=3513> Erişim Tarihi:
14.07.2020).

Resim 1 ve Resim 2’de, bu Yedi Yıldız’ın birleşimi ile kepçe şeklinin ortaya çıktığı görülmektedir. Ayı sembolü ile gösterilen ve ayının kuyruk ve sırt bölümü içerisinde ortaya çıkan bu görünüm, özellikle, Doğu Asya’da *Kuzey Kepçe Yıldızı* (Northern Dipper) adlandırmasına dayanak oluşturmaktadır. Bu bilgi, Çin Budizmi içerisinde bu takımyıldızına olan inancı yansıtan *Běi dòu* 北斗 (Taishō 1307) metni ile de görülmektedir.

Budist Uygur kültürüne kaynaklık etmesi bakımından Asya kültürleri içerisinde bu takımyıldızının başta Çin, Kore ve Japonya gibi ülkeler yanında Moğol ülkesinde de karşılık bulunduğu görülmektedir. Çin astrolojisinde *Beidou* olarak bilinen Büyükayı Takımyıldızı önemli bir yere sahiptir. Büyükayı Takımyıldızı’nın insan kaderini belirleyen yönü, bu takımyıldızına ibadet etmeyi popüler kılmıştır. Büyükayı Takımyıldızı’na tapma, Çin tarihinin erken dönemlerinde görülür ve bu inanç, Budizm’in Çin’e geldiği dönemde büyük bir yaygınlığa sahip olmuştur (Sørensen, 2011a: 230). Büyükayı kültü, Japonya’ya Shingon Budizmi yoluyla tanıtılmıştır. Japonya’da Büyükayı Takımyıldızı, Çin etkisi ile zamanla bir inanç hâline gelmiştir (Payne, 2016: 293). Japonya’da gökyüzü ile ilgili Budist büyüler, *Onmyōdō* denilen Japon ezoterik kozmolojisinin Taoist etkilerle karşılaşması sonucu gelişen düşünce sisteminden izler taşımaktadır. Taoist karakter gösteren Büyükayı’nın Yedi Yıldız’ı, Tang Hanedanlığı dönemi Çin’inde görülen “uzun yaşam” vaadiyle kendisini sūtralar ve bu sūtralar içerisinde yer alan diyagram ve muskalarla göstermektedir (Kotyk, 2018: 54). Büyükayı Takımyıldızı, Kore’de önemli ilahlardan biridir. Yedi Yıldız kültü, Kore’de Tibet Budizmi ile görülmektedir. Kökeni, Tang Hanedanlığı dönemine giden bu inanç, Kore Budizmi’nde 8. yüzyıldan itibaren etkisini göstermektedir. Kore Budizmi’nde Yedi Yıldız kültü ile ilgili ritüellere bakıldığında, Erken Kore döneminin üç krallığından biri olan Koguryō ülkesinde Büyükayı Takımyıldızı’na ait duvar resimleri bulunmuştur. 13. yüzyılın sonlarında Yedi Yıldız ilahları ile ilgili birçok ritüel, özellikle çocukların yaşam uzunluğunu kontrol etmede popüler duruma gelmiştir (Buswell ve Lopez, 2014: 102). Astrolojik uygulamalar, Moğollarda genellikle yeni doğacak bir çocuğun kötü doğumdan ve kötü gezegen etkilerine denk gelmemesi için kullanılmıştır (Atwood, 2004: 26). Moğollar arasında Büyükayı Takımyıldızı, “Yedi Yaşlı Adam” anlamında *dolugan ebügen* olarak adlandırılır. Bu terim, Moğollar için kaderi tayin eden denetçi ilahlar demektir. Moğol toplumu içerisinde bu ilahlara yapılan yakarış, Çin’de olduğu gibi yemek sunuları gibi uygulamalarla gerçekleşmektedir. “Yedi Yaşlı Adam” figürü,

Moğollarda avlanma, iyi bir ata sahip olma, iyi bir lider olma gibi amaçlar yanında Hormuzta Tanrı ile birlikte olma, Otuz Üç Tanrı Cenneti'nde olma, şeytan ve kötü ruhlardan kurtulma gibi hedefler içermektedir. Ayrıca, genel olarak Moğol toplumunda yerel dinî uygulamalar hem Büyükayı hem de Sanskritçe kökenli yıldızlara bereket, sağlık, uzun yaşam getirici gözüyle bakılmasından dolayı popüler bir durumdadır (Heissig, 1980: 81, 82).

Türk düşünce sistemi içerisinde ise Büyükayı Takımyıldızı, hem dinî hem de din dışı yöne sahiptir.

Yedi Yıldız'dan oluşan Büyükayı Takımyıldızı, gökyüzünde dairevi dolaştığı için bazı Türk kavimleri yıllık takvimlerini de Yedi Han'a göre tayin ederler. Bazı mitolojik inançlara, özellikle de bozkır Türklerinin inancına göre, Küçükayı Takımyıldızı bir arabayı çeken iki at, Büyükayı Takımyıldızı ise bu iki atı kovalayan yedi kurt olarak bilinir. Sembolik şekilde kurt ve atlara dönüştürülen Büyükayı ve Küçükayı Takımyıldızları, diğer Türk kavimlerinde hırsızlar ve at simgesine dönüştürülmüştür. *Yétiken* takımyıldızının hükümdarın arabası olup Kutup Yıldızı'na bağlı bir şekilde mevsimler boyunca gökyüzünde dairesel bir biçimde hareket ettiği ve yıllık takvimi de belirlediği varsayılmaktadır. Görünür hükümdar arabasının bir devrini tamamlaması, bir yıl olarak ayarlanmış ve zaman ölçüsünde kullanılmıştır (Bayat, 2017: 287, 288).

Bayat (2017) tarafından Türk düşünce sistemi açısından hakkında bilgi sahibi olduğumuz *Yétiken* yıldızı, bu bilgiler temelinde din dışı bir görünüme sahiptir. Bu takımyıldızının ağırlıklı olarak göçebe Türk toplumunda yıllık takvimi belirlediği de görülmektedir.

Büyükayı Takımyıldızı'nın gezişi ve aldığı duruşlar, bir takvim ve hava raporu olarak işe yaramıştır. Bu yıldızın kuyruğunun gösterdiği yöne doğru, mevsim değişirdi. Kuyruk doğuda ise bahar, güneyde ise yaz, batıda ise sonbahar ve kuzeyde ise kışın geleceğini haber verirdi. Burcun gerilmesi ve ışıklarının azalması don olayının; daha ışıklı ve parlak olması ise kar yağışı ile sıcaklık ortalamalarının artacağına işaret etti. Küçükayı Takımyıldızı, Kutup Yıldızı'na en yakın olan burçtur. Bütün burç, bu kuyruk üzerinden Kutup Yıldızı'nın etrafından döner. Türkler, bu sebeple Küçükayı burcuna önem verip Büyükayı Takımyıldızı'na da onun bekçisi olarak görmüştür. Orta Asya, Tanrı dağları ve Batı Türkistan bölgelerinde, Büyükayı Takımyıldızı'na iyi bir gözle bakılmış, Küçükayı Yıldızı'nın "Yedi Bekçisi" olarak adlandırılmıştır. Kuzey Asya ve Sibiryalı halkları, Büyükayı Takımyıldızı'na iyi bir gözle bakmıyordu. Bölge halklarına göre, bütün gezegenler bu burcu kovalamakta ve ondan intikam almak istemektedir. Bütün bu inanışlar, Büyükayı Takımyıldızı'nın yanında gezen, küçük yıldız (Alcor) hakkında söylenmiş efsanelerin etkisinde bu küçük yıldızın diğer gezegenlerden çalıştığını anlatır. Bundan dolayı, Yedi Yıldız'ı birer hırsız ve haydut olarak görmüştür (Gültepe, 2017: 450-453).

Gültepe'nin dile getirdiği görüşler (2017), *Yétiken* Takımyıldızına dair yerel inançları da göstermesi bakımından önemlidir.

Türk düşünce sistemi içerisinde *Yétiken* adıyla görülen bu takımyıldızı, İslamî dönem metinlerinde *Yediger* şeklinde görünmektedir. Ayrıca, Arapça ve Farsça gibi dillerin etkisiyle, Türk kültürü içerisinde *Yétiken* yıldızının Arapça *Dübbüekber*, *Benatı-na's* ve Farsça *heft-evreng* ifadeleri ile karşılandığı anlaşılmaktadır. Türk-İslam kültürü içerisinde *Yétiken* yıldızı, en çok *Benatı-na's*~*Benatü'n-na's* kelimesi ile karşılanmaktadır. *Benatı-na's*~*Benatü'n-na's* olarak bilinen bu yıldızla ilgili açıklama "Felekte iki surettir, biri Benat-ı na's'ül-kübradır ki Kutb-ı şimali semtinde Dübb-i Ekber suretinde merkuz yedi kutuptan ibarettir, Türkiye Yediger ta'bir olunur." (TS, 2009: 4468) şeklindedir.

Modern Türk Dillerinde Yétiken Takımyıldızının Karşılıkları

Türkiye Türkçesi: *Büyükayı* (Türkçe Sözlük, 2005: 337), *Dübbüekber* (2005: 583) ve *Yedikardeş* (2005: 2158).

Türkmen Türkçesi: *Yedigen* (Tekin vd., 1995: 656).

Azeri Türkçesi: *Yéddigardaş* (Altaylı, 1994: 1237).

Gagauz Türkçesi: *Bîk Ayı* (Li, 2014: 162).

Tatar Türkçesi: *Cidëgen yoldızlığı* (Çev. Öner, 2014: 72).

Başkurt Türkçesi: *Yëtëgen* (Özşahin, 2017: 722).

Çuvaş Türkçesi: *Altâr* (Bayram, 2017: 34), *Almâr çălmă* (2017: 34) ve *Pısăk altâr şaltâr* (Skvortsov, 1982: 31).

Altay Türkçesi: *Ceti kaan* (Naskali ve Duranlı, 1999: 60).

Kazak Türkçesi: *Jetigen* (Koç vd., 2003:177).

Karaçay-Balkar Türkçesi: *Jetegeyle* (Bayat, 2017: 287).

Hakas Türkçesi: *Ceti-karakçi* ve *Ceti-karakşi* (Bayat, 2017: 287).

Yeni Uygur Türkçesi: *Yette tiken* (Henzuçe-Uygurçe Luget, 1974: 28), *Yette kozug* (Nadžip, 1968: 603).

Yakut Türkçesi: *Ulahan arañas sulus* (Pekarskij, 1958: 134).

Kırgız Türkçesi: *Cetigen* ve *Ceti arkar* (Judachin, 1965: 252).

Tuva Türkçesi: *Çettiganıñ çes suñur* (Potopov ve Menges, 1934: 62).

Çalışmanın bu bölümü içerisinde başvuru kaynakları ve yapılan değerlendirmelerden hareketle, Yong-Söng Li, *Yétiken* yıldızının genellikle *Yedi+İsim* ya da *Ek* birleşmeleri ile oluştuğunu belirtmektedir (2014: 157-165). Bu takımyıldızı, *Yétiken* ismi dışında Modern Oğuz dillerinde *yedi kardeşler*, *yediler* gibi ifadelerle beraber, Türkmençe ve Türkiye Türkçesinde *Büyükayı* ve Gagauz Türkçesinde *Bîk Ayı* olarak görülmektedir (2014: 162). Zieme, modern Türk dillerinde *Yétiken* isminin genellikle “yıldız, Buda, kardeş, haydut, yaşlı, diken, direk ve çoban” gibi anlamlarda görüldüğünü belirtmektedir (1994: 149). Bazin, Eski Türkçe dönemi yıldız isimleri ile ilişkili çalışmasında *Yétiken* ifadesinin genellikle *yeti* ve *yetti* gibi kelimelerden meydana gelmiş biçimlerle kullanıldığını belirtse de bu duruma aykırılık gösteren durumların Yeni Uygurcada *taraza şultus* “Terazi yıldızı” ve Çuvaşçada *pisak altâr taltâr* “Kuzey Kepçe Yıldız” örnekleri olduğunu belirtmektedir (1963: 579).

1. Budist Uygurlarda Yétiken Takımyıldızı inancı

Türk dinî sistemi içerisinde *Yétiken* Takımyıldızı inancını, Budist Uygurlarda görmekteyiz. 14. yüzyıla tarihlenen *Yétiken Sûtra* adlı metin, doğrudan *Büyükayı* Takımyıldızı olarak bilinen *Yétiken* yıldız grubuna dair inanç ve inanç ritüellerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Çince Eski Uygur Türkçesine aktarılan bu eser, tehlike önleyici, hastalık ve doğal afetlerden koruyucu ve kötü doğumdan uzaklaştırıcı yönleri sahip bir eserdir (Wilkins, 2011: 369). Metne dair fragmanlar, ilk kez Arat (1936) tarafından TT VII’de işlenmiş de Zieme, Arat’ın okuma hatalarını düzelterek yeni fragmanlardan hareketle, metni BT XXIII’te neşretmiştir (Elverskog, 1997: 93, Yakup, 2008: 12, 13; Zieme, 2005: 115).

Buda sözlerine dayanan Kanon koleksiyonu içerisinde yer almayan daha çok Çin Budizmi içerisindeki Taoist fikirlerin ürünü olan *uydurma sûtra* (apokrif) kategorisindeki bu eser, Eski Uygurca dışında Çince, Moğolca ve Tibetçe gibi versiyonlara sahiptir. Eski Uygurca metnin dayandığı Çince versiyon *Foshuo beidou qixing yanming jing* 佛說北斗七星延命經 adıyla Taishō Tripitaka içerisinde 1307’de 425-426b satırları arasında yer almaktadır. “Buda Tarafından Kuzey Kepçe Takımyıldızı’nın Yedi Üyesine Tapma Yoluyla Yaşamı Uzattığı Söylenen Sûtra” anlamına gelen bu metin (Payne, 2016: 293, 294), Moğolcada *tngrî-yin tngri burkan nomlagsan dolugan ebügen neretü sudur nom bitig* adını taşımaktadır. Ayrıca, Moğolca eser yaygın adıyla *dolugan ebügen neretü odun* olarak “Yedi Yaşlı

Adam” bilinmektedir (Franke, 1990: 79, 80). Metnin Tibetçe versiyonu ise *sme bdun zhes bya bas kar ma'i mdo* adıyla görülmektedir (Silk, 2019:227, 240).

Budist Uygur dinî yaşamı içerisinde uzun yaşam, hastalık ve acılardan kurtulma, şan ve şöret sahibi olma gibi sloganları bünyesinde barındıran *Yétiken Sutra* adlı eser, sahip olduğu dinî gelenek açısından Taoizm ve Tibet Budizmi'ne dayalı Çin Budizmi'nin özelliklerini taşımaktadır (Yakup, 2008: 12, 13; Zieme, 2005: 115).

1.1. Budist Uygurlarda Yétiken Takımyıldızı inancı geleneği: Çin Ezoterik Budizmi

Sørensen'e göre, Tibet Budizmi, Mahāyāna geleneğine giden, içerisinde büyü ve ritüeller barındıran düşünce sistemidir. Mahāyāna mezhebinin bu kolu, *dhāraṇī*, *mudrā* ve *maṇḍala* gibi büyü tekniklerine dayanmaktadır. Tibet Budizmi, Çin başkenti olan Xian'a Tang Hanedanlığı döneminde, *Subhakarasiṃha*, *Vajrabodhi* ve *Amaghavajra* tarafından getirilmiştir. Bu dönemde Konfüçyüsçü ve Taoist öğretilere de ustalık yapan bu isimler, Çin'de *hanmi* adı verilen Tantracı sistemi kurmuşlardır (2011b: 157, 158).

Capitatio, Tang Hanedanlığı döneminde Tibet Budizmi'ne dair pek çok uygulamanın Taoist ritüeller ile işlendiğini belirtmektedir. Kötülüğe karşı koruyuculuk, yağmur yağdırma, cinlerden ve hastalıktan korunma ve kurtulma gibi birçok Taoist uygulama, Çin Budizmi içerisinde işlenmiştir (2011: 530, 531). Copp'a göre, Tang Hanedanlığı döneminde özellikle resimlerle süslenen metinler, Tantrik Budizm'in Çin'deki popülerliğini ortaya koymaktadır. Budist heykelcilikten büyü sözlerine kadar etkisini her alanda gösteren Tibet Budizmi, yeni ritüel teknikleri ile beraber *abhiseka* ve *dhāraṇī* uygulamaları ile Çin'de yoğun bir şekilde hissedilmiştir (2011: 431).

Çin Ezoterik Budizmi içerisinde Büyükağı Takımyıldızı, *Beidou* adlandırmasına sahiptir. Yengel'e göre, takımyıldızlara Çin astrolojisinde insanların davranışlarını belirleyen mitolojik yakıştırmalar verilmesi de Çin astrolojisinde özellikle Taoist etkilerden dolayı, mitolojik ve tanrısal anlamlar yüklenmektedir (2018: 49). Yengel tarafından dile getirilen görüşü sağlamlaştıracak düşünce Mollier (2008) tarafından dile getirilmiştir. Mollier'e göre, *Beidou*, yerel Taoist fikirlerden Budizm'e adapte edilmiştir. Yedi Yıldız, Yedi Tathāgata Buda ile eşleştirilmiştir. Bu Yedi Tathāgata Hekim Buda olan *Bhaiṣajyaguru*'nun tanrısal niteliklerini içermektedir (2008: 141). Yengel (2018) devamında Çin düşünce sistemi içerisinde takımyıldızların sahip olduğu öneme de değinerek Çin inanç sisteminde bu takımyıldızına dayanak olan görüşlere yer vermiştir. Çin inancına göre, bireyin yaşadığı hastalıklar geçmişteki kötü karmalardan kaynaklanmaktadır. Olumsuz karma, bu düşünce sisteminde gezegenler tarafından zarara uğramış bir doğuma işaretler ve bu işaret kişiye yaşamı boyunca hastalık ve felaket getirmektedir. Bu yönüyle, kişinin zarara uğramama adına sığındığı tek yer, gök ve gökteki yıldız ya da gezegenler olmuştur (2018: 49). Bu doğrultuda Pregadio, *Beidou*'nun göğü ve yeri yöneten evrenin karmaşık birliğini sembolize eden bir terim olduğunu belirtmektedir. *Beidou*, Taoist düşünce içerisinde hem *Ying* hem de *Yang* kavramı ile ilişkili olarak Kuzey yönünü sembolize etmektedir. Bu takımyıldızı, ölüm ve yaşam, ödül ve cezalandırma gibi ikili doğaya sahiptir. Taoizm'de bu yıldız, meditasyon ya da ritüelleri yönlendirmesi, kötü ruhları kovma, birinin kaderinde yazılı olanı silme ve gök yolunu hem meditasyon hem de ritüeller ile açma fonksiyonuna (2008: 224) sahiptir.

1.2. Eski Uygurca Yétiken Sūtra'da Büyükağı Takımyıldızı'na dair uygulamalar

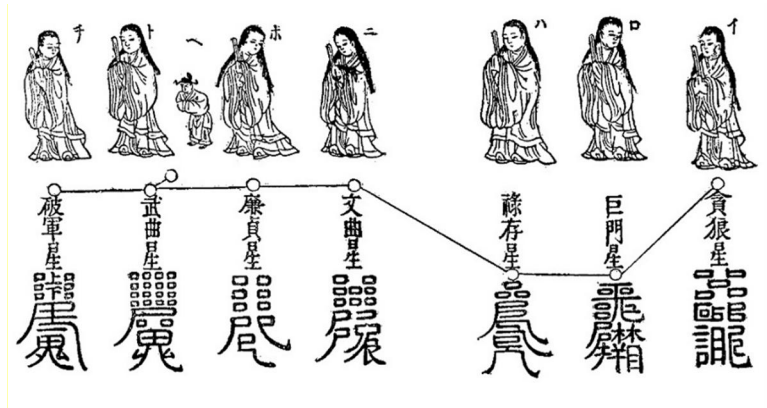
Çalışmanın bu bölümü, Eski Uygurca *Yétiken Sūtra* yoluyla Büyükayı Takımyıldızı'na dayalı inanç uygulamalarını içermektedir. BT XXIII içerisinde Zieme (2005) tarafından işlenen metinde tespit edilen dinî uygulamalar, Türk Budizmi özelinde görülen dinî etkilerin dayandığı geleneği göstermesi bakımından önemlidir.

1.2.1. Takımyıldızlara ilahlık yükleme

Eski Uygurca *Yétiken Sūtra* özelinde tespit ettiğimiz ve metnin Çince versiyonuna da dayanan Taoist özelliklerden biri de, Eski Çin dini içerisinde insan kaderini tayin edici ve denetleyici rolde olan Büyükayı Takımyıldızı'nı oluşturan Yedi Yıldız'a her biri ayrı ilahlık yükleme durumu gelmektedir.

Uygurca metinde, Yedi Yıldız'a dair adlandırmalar *Tamlang* <Çince T'an-lang 貪狼, *Kumunsi* <Çince Chü-men 巨門, *Luusun* <Çince Lu-ts'un 祿存, *Vunkiu* <Çince Wen-ch'ün 文曲, *Limçin* <Çince Lien chen 廉貞, *Vukuu* <Çince Wu-ch'ü 武曲 ve *Pukunsi* <Çince P'o-chün 破軍 şeklindedir (Eberhard, 1936: 99).

Robson'a göre, Çin'de her bir yıldızın sahip olduğu sembolik bir değer vardır. Örneğin, *Pukunsi* yıldızı boşa harcamayı kontrol etme, *Vukuu* yıldızı resmî ilişkileri kontrol etme, *Limçin* yıldızı, tartışmaları ve kavgaları kontrol etme, *Vunkiu* yıldızı kötü rüyaları kontrol etme, *Luusun* yıldızı, 1000 şeytani varlığı kontrol etme, *Kumunsi* yıldızı haksızlığa uğramayı engelleme ve *Tamlang* yıldızı ruhları kontrol etme işlevine sahiptir (2008: 161). Bu yönüyle, Çin ve Uygur kültürlerinde *Yétiken* Takımyıldızının yedi üyesinin her birinin birbirinden bağımsız ancak olumlu bir sonuca ulaşacak yönü söz konusudur.

Resim 3: Taishō Tripitaka İçerisinde Yer Alan Yedi Yıldız İlahı (<https://21dzk.l.u-tokyo.ac.jp/SAT/satdb2015.php?lang=en> Erişim Tarihi: 14.07.2020).

Her bir ilah, **Resim 3**'te görüldüğü üzere, dişi cinsiyette uzun saçlı, elde asa gibi benzeri bir donanımla *Kuzey Kepçe Yıldızı*'nın gökyüzündeki sıralamasını göstermektedir. Bu sıralama Uygurca metin içerisinde de görülmektedir. Uygurca metne göre, ilk yıldız *[ta]mlan* olup *p[pukunsi]* yıldızına kadar tüm yıldızlar ve bu yıldızların muskaları ve onlara sunulacak tahıllar yoluyla refaha ve mutluluğa erişileceği anlatılmaktadır.

BT XXIII G 009-018: *eñilki [ta]mlan atl(ı)g yultuz ol: vuusu bo erür: küskü yıllıg kişi bo yultuzka sanlıg tugar: livi aşı üyür tögisi té[ti]r: ada tuda boldukta [bo] nom [bi]tigke [t]apınıp udunup [vuusin] et'özinte tutmuş [k(e)rgek] ulug ögrünç sevinç bolur* "İlk yıldız Tamlang <Çince T'an-lang 貪狼 yıldızıdır. Muskası şudur: Sıçan yılında doğan biri bu yıldızın altında doğar. Onun yemek sunusu,

“kabuğu soyulmuş darı”dır. Tehlike durumunda bu öğreti kitabına ibadet edip muskasını bedende taşımak gereklidir. Böylece, refah ve huzur gerçekleşir.” (Zieme, 2005: 130, 131).

BT XXIII G 073-082: *yétinç p[ukuns]i atl(1)g yultuz ol vuusu bo erür: yunt yıllıg kiři bo yultuzka [livi] aşı yaşıł burçak [tetir : ada tuda bolçukta] [bo nom bitigke tapınıp] [udunup vuusin et'özinte] [tutmuş k(e)rgek : adası erter] [ulug ögrünçlüg sevinçliç] “Yedinci yıldız, Pukunsi < Çince P'o-chün 破軍adlı yıldızdır. Muskası budur. At yılında doğan kiři, bu yıldızın altında doğar. Onun yemek sunusu, “sarı fasulye”dir. Tehlike durumunda bu öğreti kitabına tapınıp muskasını bedende taşımak gereklidir. Böylece, refah ve huzur gerçekleşir.” (Zieme, 2005: 134, 135).*

Uygurca versiyonda 1'den 7'ye kadar olan yıldız sıralaması içerisinde, kalıp ifadeler söz konusudur. Yedi Yıldız'a dair bilgiler, bu takımyıldızının gökyüzündeki sıralamasından hareketle oluşturulmuştur. Her bir yıldızın adı verilip devamında 12 hayvanlı takvimdeki yıl karşılığı ve bu yıldızlara ait yemek sunuları gösterilmiştir. Bu yıldızların Budist inanırlarca kullanılma durumu, tehlike ve hastalık durumudur. Bedende taşınarak tehlike ve kötülüklerden uzak kalınacağı fikri, Yedi Yıldız'la ilgili tanıtım bölümünün tümünde görülen bir özelliktir.

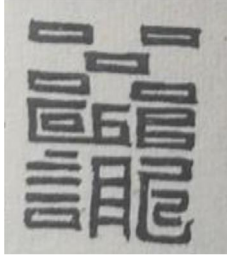
1.2.2. Muskalar

Franke'ye göre, Eski Uygurca *Yétiken Sūtra*'nın dayandığı Çince *Kuzey Kepçe Yıldız* metni Taoist bir kaynaktan anonim bir şekilde Budist role çekilerek yaşanan dönem içerisinde popüler hâldeki Ezoterik büyü uygulamaları ile insanların dikkatini çekmiştir (1990: 106). Bu popüler inanç, Çin düşünce sistemi içerisinde Taoizm ile sembolleşen yerel inançların etkisini de göstermektedir.

Robson'a göre, Çin geleneğinde *Kuzey Kepçe Yıldız Sūtrası* olarak bilinen bu metinde yer alan muskalar, insan vücudundaki makro ve mikro kozmiği yansıtan özel yıldızlara atıfta bulunmaktadır. Her yıldızın altında bir muska bulunmaktadır. Bu metinde yer alan muskalar, uygulayıcılarına tehlike ve felaketlerden korunma fırsatı vermektedir. Bu muskalarla kiři, şeytanların kendine musallat olmasından, işinde ilerleme, sağlık ve zenginliğe ulaşma, kolayca doğum yapma gibi faydalara erişmektedir (2008: 150, 151).

Sørensen'e göre, Çin Budistleri, muska ve tılsımlar içeren uygulamaları, Taoizm'den almıştır. Güzelce işlenmiş bu muskalar, koruyucu olduğu düşünülen göksel vücut ya da takımyıldızlarını gösteren astrolojik sembollerden oluşmuştur. Çin Budizmi içerisindeki Taoist muska geleneği, yıldız kümelerinin negatif etkilere karşı doğaüstü güçlerden ileri gelen koruyuculuk inancını yansıtır. Bu doğrultuda, muskalar yıldız şekilleri ile kozmik tehlikeleri yok ederek huzurlu bir dünya vaadiyle inanırlarına seslenmiştir (2011a: 232, 233).

Çin Taoizmi'nin etkisini taşıyan ve Ezoterik Budizm içerisinde de görülen bu muskalar, Uygurca versiyona ait fragmanlarda da yer almaktadır. Uygurca versiyon içerisinde yer alan bu muskaları, Uygurca versiyona dayalı olan Moğolca metinde de görmekteyiz.

Resim 4: Muska I
(Ligeti, 1967: 103)

Resim 5: Muska II
(Ligeti, 1967: 104)

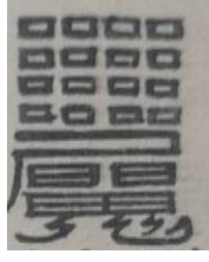
Resim 6: Muska III
(Ligeti, 1967: 104)

Resim 7: Muska IV
(Ligeti, 1967: 104)

Resim 8: Muska V
(Ligeti, 1967: 105)

Resim 9: Muska VI
(Ligeti, 1967: 105)

Resim 10: Muska VII
(Ligeti, 1967: 105)

Bu muskaların her biri, Yedi Yıldız ile ilişkili koruyucu güç olarak görülen nesnelere. Tantrik Budizm ile etkisini gösteren büyü metinlerinin vazgeçilmez ögesi olan muskalar, Sørensen'in de belirttiği üzere (2011a: 232, 233), köken olarak Çin toplumu içerisinde beliren Taoist etkilere gitmektedir. Bu muskalar, Uygurca versiyon içerisinde Yedi Yıldız'a dair bilgilerin verildiği giriş bölümünde şu şekilde görülmektedir.

BT XXII G 026-031: *ada tuda boldukta bo nom bitigke tapınp udunup vuusun et'özinte tutmuş k(e)rgkek: adası erter : ulug ögrünçlüg sevinçlig bolur* "Tehlike ve sıkıntı durumunda bu öğretici kitabına ibadet edip bu yıldızın muskasını kendi vücudunda taşımak gereklidir. Böylece, mutlu ve sevinçli bir duruma ulaşılır." (Zieme, 2005: 132).

Yétiken metni içerisinde yer alan muskalar, Uygurca *vuu* < Çince *fú* 符 ifadesi ile adlandırılmaktadır. Robson'a göre, Taoist gelenekte, altın, giysi, kâğıt üzerine süslenerek yazılan muskalar, genellikle vücuda takılmakta, elbiseye asılmakta ve manastırlara gömülmektedir. Muskalar, arzu edilen şeyin gerçekleşmesini sağlayan tehlikeli ya da hastalık verici durumları, kötü ruhları engelleyici gücü olan nesnelere. Ezoterik Çince muskalar, esrarengiz yazılara sahiptir. Bazı muskalar, bu yönüyle boyut bakımından insan gözü ile görülebilecek tarzda olabileceği gibi gözle görülemeyecek şekilde de oluşturulmaktadır (2011: 225, 226). Bu yönüyle, Uygurca ve Moğolca versiyon içerisinde gördüğümüz muskaların sahip olduğu nitelik, ifade ettiği değer net değildir. Bu da bu muskaların esrarengiz olduğu fikrini doğrulamaktadır.

1.2.3. Yemek sunuları

Chiang'a göre, Taoizm'de ritüeller, genellikle Tao dini içerisinde efsanevi bir kişilik olan Chen Fuhui ve öğrencilerinin gerçekleştirdiği uygulamalara dayanmaktadır. Bu uygulamalar, yerel tanrılara tapma, bu yerel tanrıların doğum günlerini kutlama gibi faaliyetler içermektedir. Yerel tanrılara tapma ve onlara adaklar sunma faaliyetleri Taoizm'de *jiao* olarak adlandırılmaktadır (2016: 58). Bu terim, Çin

toplumu içerisinde barış ve güvenlik, salgınlardan korunma, kutsanma, ateşten korunma gibi amaçlar için kullanılmaktadır. Taoist bir rahip, aile üyelerinin adını taşıyan sunularla barış ve zenginlik getirecek tanrıları çağırarak bir yenilenme ritüelini başlatmaktadır. Tapınak ritüellerinde ise Taoistler, hem bireysel hem de toplumsal değer adına çeşitli ilahlar, muskalar, büyümlü sözler ve metinler kullanmaktadır (<https://www.bbc.co.uk/religion/religions/taoism/rites/rites.shtml> Erişim Tarihi: 14.07.2020).

Teiser'e göre, Çin'de Taoizm ve Budizm'in iç içe geçmesi, ritüellere de yansımıştır. Çin ritüellerinde, özel bir ilah ya da özel bir varlığa sunular verme, hastalıklardan kurtulma olarak yorumlanmıştır. Aynı zamanda, bu ilahların kişiye zorluk yaşatan şeytanlarla mücadelenin bu özel varlıklara yemek, tahıl, çiçek, tütsü gibi sunular vererek gerçekleşmesi inancı söz konusudur (1996: 21-22).

Wei ve çalışma arkadaşlarına göre, Çin Taoist geleneğinde tarım ürünleri de sunu olarak ilahlara adanmıştır. Yerel halk, atalardan kalma ritüeller ile çeşitli sebzeleri de sunu olarak kullanmıştır. Yerel halk, ritüeller esnasında tahıllara sıklıkla başvurup bunu bir ibadet durumuna getirmiştir (http://www.okinoshima-heritage.jp/files/ReportDetail_79_file.pdf Erişim Tarihi: 14.07.2020).

Uygurca versiyon içerisinde Çin günlük yaşamında sıklıkla tüketilen tahıllara dayalı ritüeller de görülmektedir. Bu ritüel, tahıl kategorisi içerisinde yer alan darı, fasulye, pirinç gibi besinlerle gerçekleşmektedir. Tantrik Budizm'e dair bir uygulama olmaktan çok Taoist bir ritüel olarak Çin yerli inancını yansıtan Yedi Yıldız ilahlara sunulan tahıl ürünleri şunlardır:

Yıldız Adı	Yemek Sunusu	Tahıl	Türkçe Çeviri
Tamlağ	livi aşısı	üyür tögisi	Kabuğu soyulmuş darı
Kumunsi	livi aşısı	konak tögisi	Kabuklu darı
Luusun	livi aşısı	tuturkan	Pirinç
Vunkiü	livi aşısı	buğday	Buğday
Limçin	livi aşısı	kentir uruğu	Kenevir tohumu
Vukuu	livi aşısı	kara burçak	Siyah fasulye
Pukunsi	livi aşısı	yaşıl burçak	Sarı fasulye

Tablo 1: BT XXIII'te Yer Alan Yemek Sunusu (Zieme, 2005: 130, 132, 134).

Uygurca versiyon içerisinde, giriş bölümünde her bir yıldızın sahip olduğu muska ve bu varlıklara dua etmede kullanılacak yemek sunusu içerisinde sıraladığımız bu tahılların Çin toplumuna özgü ritüellere dayandığı gerçeği, bu sunuların sahip olunan arzuların gerçekleşmesi noktasında bir vasita görevi gördüğünü göstermektedir.

1.2.4. Takımıyıldızlara yakarma

Eski Uygurca metnin sahip olduğu Taoist etkilerden biri de, gökte insan kaderini denetleyen, tayin eden yıldız ve gezegenlere olan inançtır. Çin toplumu içerisinde öneme sahip *Beidou* kültürü, Uygurlarda da etkisini göstermektedir. Uygurca versiyonda Yedi Yıldız'ın her birine *yükünür biz* "saygıyla ibadet ediyoruz" ifadesiyle yakarış söz konusudur. Her bir yıldız, bir Buda kişiliğinde adlandırma ve sembollere sahiptir. BT XXIII özelinde Yedi Yıldız Tanrı için kullanılan sembolik anlatımlara bakıldığında, *Tamlağ* yıldızı için "Siz, Doğu dünyasında Manevi Güç Yoluyla bilinen "Kutlu Zaferi" elde etmiş Budasınız." (Zieme, 2005: 135); *Kumunsi* yıldızı için "Siz, Harika Mücevher

Dünyasının Olduğu Doğu Ülkesinde “Aydınlanma Işığının Sesi” adlı Buda’nın somutlaşmış şeklisiniz.” (2005: 135), *Luusun* yıldızı için Siz, Doğu Ülkesinde “Mükemmel Altın Işık” Yoluyla Bilinen Buda’nın somutlaşmış şeklisiniz” (2005: 137), *Vunki* yıldızı için “Siz, “Pişmanlığın Olmadığı” Doğu Ülkesinde, “En Yüksek Erdemlerle” Bilinen Buda’nın somutlaşmış şeklisiniz.” (2005: 137), *Limçin* yıldızı için “Siz, Tamamen Doğu Ülkesine Yerleşmiş “Bilgelik, Ruh ve Akla Sahip” Buda’nın somutlaşmış şeklisiniz.” (2005: 137), *Vukuu* yıldızı için “Siz, “Dharma’ya Adanma”nın olduğu Doğu Ülkesinde, Dharma Okyanusu’nun Sevincine Sahip Buda’nın somutlaşmış şeklisiniz.” (2005: 137) ve *Pukunsi* yıldızı için “Siz, Vaiđürya kalıntılarını üzerinde taşıyan Doğu Ülkesinde, Vaiđürya adlı Buda’nın somutlaşmış şeklisiniz.” (2005: 137) ifadelerinin olduğu görülmektedir. Bu ifadeler, birer sembolik değer olarak Taoist gelenek içerisinde yer alan *Beidou* kültürünü oluşturan yerel tanrıların Budistleştirildiğini göstermektedir.

Eski Uygurca *Yétiken Sutra* içerisinde tespit edilen Taoist etkiler dışında, Tibet Budizmi’ne dayalı dinî gelenek, metinde Buda ve Bodisattva kişilikleri ve *mantralar* ile görülmektedir.

1. 2. 5. Buda ve Bodisattva kişilikleri

Eski Uygurca *Yétiken Sutra* özelinde görülen Tantrik özelliklerden biri, Çin Ezoterik Budizmi içerisinde öneme sahip Buda ve Bodisattva varlıklarıdır. Bunlar arasında, *Avalokiteşvara* (Guanyin 觀音, Guanshiyin 觀世音), *Mañjuşrī* (Wenshushili 文殊師利), *Samantabhadra* (Puxian 普賢), *Amitābha* (Amituo 阿彌陀), ya da *Amitāyus* (Wuliangshou 無量壽), *Bhaisajyaguru* (Yaoshi 藥師), ya da *Bhaisajyarāja* (Yaowang 藥王) gelmektedir (McBride II, 2011: 215-219). Bu kutsal Buda ve Bodisattva kişilikleri, metinde de görüleceği üzere, Buda’nın vaaz verdiği, verilen vaazın samimi bir kalple uygulanışı ile yaşanacak etkileri ve elde edilecek faydaları göstermesi bakımından önemlidir.

1.2.5.1. Buda Amitābha ve Saf Ülke “Sukhāvati”

“Sonsuz Işık” anlamına gelen *Amitābha*, Budizm’de kendi Buda ülkesine sahip göksel ya da mitik Buda olarak adlandırılır. *Amida Buda* olarak bilinen bu varlık, Çincece 弥陀 “Mī tuó”, Japoncada *Amida-butsu* ya da *Muryōkō-butsu* ve Korecede *Amit’a pul* olarak görülmektedir (Buswell ve Lopez, 2014: 34).

Keown’a göre, Beş Tathāgata’dan biri olarak görülen *Amitābha*, “Farkındalığın Ayrımına Varma”sı ile bilinmektedir. Sukhāvati Sūtra’ya göre, *Amitābha* önceki yaşamında *Dharmakara* adlı bir rahipti. Kendisi bir Bodisattva olarak Buda yolunda ilerlerken saf ve süslü bir dünya inşa etmiştir. *Dharmakara*, Budalığa ulaşır ulaşmaz, *Amitābha* Buda olarak bu saf dünyada yani *Sukhāvati*’de yaşamaya başlamıştır. Bu dünyada onun etrafı, sayısız Bodisattvalar ile çevirili olup yeniden doğum olayında doğumun gerçekleşeceği bir mekân ile çağrışıma sahip olmuştur (2003: 10).

Sanskritçe kökenli *Sukhāvati* ifadesi ise Çincece 極樂 “Jīlè”, Japoncada *Gokuraku*, Tibetçede *bde ba can* (Buswell ve Lopez, 2014: 866) “Saf Ülke” olarak gösterilmektedir. Bu terim, Mahāyāna mezhebi içerisinde doğrudan *Amitābha* Buda’ya yönelik bir ifadedir. Bu terim, Çincece *jingtu* ve Japoncada *jōdo* olarak da görülmektedir (Buswell, 2004: 698). “Kutsal Ülke” ve Batı Cenneti” olarak da adlandırılan bu yer, Mahāyāna sūtralarda *Amitābha* tarafından yönetilen *śraddhā* denilen inancı yansıtan ve yeniden doğuşun olduğu bir yer olarak gösterilir. Mutlulukla burada yaşayan kişi, kolaylıkla nirvāna’ya ulaşmaktadır (Keown, 2003: 282).

Eski Uygurca metin içerisinde geçen *tamutaki emgektin ozup kutrulup ertinju menjilig yertinçüte abita burhan uluşinta tugar* (Zieme, 2005: 140) “Cehennemdeki acılardan kurtulup mutluluğun had safhaya ulaştığı Amitābha ülkesinde yani Sukhāvātī’de doğar.” ifadesi, bu yönüyle Tantrik Budizm içerisinde temel bir figür olan *Amitābha* ve *Sukhāvātī* kültürünün etkisini göstermektedir.

1.2.5.2. Mañjuşrī

Tam ismi *Manjusrikumara-bhuta* olan Bodisattva *Mañjuşrī*, Mahāyāna Budizmi’nde göksel ya da mitik değere sahip bir Tanrıcadır. Kendisinden erken dönem Mahāyāna metinlerinden *Prajña-paramita Sūtra*’da bahsedilir. Kendisi, *prajña* olarak bilinen içsel bilgi ile gösterilmiştir. Sonradan *Mañjuşrī*, Tantrik Budizm’de *Manjusmula-kalpa* ile ilişkili görülmüştür (Keown 2003: 172). Çin’de *Mañjuşrī* inancı, 4. yüzyılda ortaya çıkıp *Monju* şeklinde Japonya’ya geçmiştir. Çin’de *Mañjuşrī*, *Jamdpal* olarak bilinen Tibet Budizmi’nde önemli bir figür olmuştur (Irons, 2008: 330).

Uygurca versiyon içerisinde yer alan *ol üdün t(e)ñri t(e)ñrisi burhan mançuşiri bodis(a)t(a)vka inçe tep y(a)rılıkadı* (Zieme, 2005: 138) “O vakit, Tanrılar tanrısı Buda, Mañjuşrī’ye şöyle buyurdu.” ifadesi, metnin taşıdığı Budist değeri, Bodisattva *Mañjuşrī* katında söyleme döndüren bir ifade olarak görülmektedir.

1.2.6. Mantralar (Büyülü sözler)

Wallace’a göre, Tantrik Budizm’e dayalı metinlerde *mantra* ve *dhāraṇī* denilen duaların okunması, uzun yaşam, hastalıktan ve şeytanların kötü etkilerinden kurtulma, refaha ve huzura ulaşma, öldükten sonra mutlu bir şekilde doğma gibi amaçlardan ileri gelmektedir (2015: 883).

Apokrif yani *uydurma sūtra* kategorisindeki bu eserde yer alan büyü sözleri, Keyworth’a göre uydurulmuş büyü ifadeleridir. Keyworth’a göre, uydurulmuş bu metinler, *dhāraṇī*lerden arta kalan yazılardan ortaya çıkmış, anlaşılmasız sözler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu metinlerin çoğu, *om* ifadesi ile başlayıp *svāhā* ifadesi ile sona ermektedir. Uydurma sūtralarda bu ifadeler, metne geçerlik ve Budist özellik katmaktadır. Bu metinler, Brahmi ya da Sanskritçe telaffuza yakın bir şekilde uydurulmuş *dhāraṇī* ya büyü sözleri olarak koruyuculuğa sahiptir (2016: 10). Metnin Çince versiyonu başta olmak üzere, diğer versiyonlarında ve özellikle Uygurca versiyonda da uydurulmuş Sanskritçe söz ve *dhāraṇī*leri görmekteyiz. Uygurca versiyonda bu tür ifadeleri, *namo samanta budanan oom çin vuñni svaha* ve *namo samanta budanan oom nimarini agadana para maru tusu svaha* gibi örnekler de buluruz. Apokrif metinler içerisinde yer alan büyü sözlerinin metni Budist seviyeye çekmesi, Çin düşünce sisteminde uydurulmuş Sanskritçe sözler sayesinde gerçekleşmektedir. Bu durum, Çin Budizmi içerisindeki Taoist etkilerden kaynaklıdır. Pregadio’ya göre, Taoizm’de büyü, fiziksel ve mental teknikler ile süper üstü güçler edinme olarak bilinmektedir. Ruhlar ve ilahlar gibi doğüstü güçleri kontrol amaçlı bu kavram, kişinin varlığını sürdürmeyi gösterir (2008: 116). Bu doğrultuda, metindeki uydurma büyü sözlerine rağmen 14. yüzyıla tarihlenen Taoist ve Tantrik fikirlerin birleşimi olan *Yétiken Sūtra* içerisinde, Yedi Yıldız’a dair büyü sözleri okuma yoluyla çeşitli faydalar elde edilmektedir.

1.2.7. Faydalar

Hidas’a göre, Tibet Budizmi içerisinde çok sayıda büyü sözünün vaadi, kötü eylemlerden ve günahlardan arınma, aynı zamanda, olumlu bir konuşma ile doğurganlık vaat etme, eski yaşamların hatırlanması, refah, saygı, mutluluk, güzellik, korkusuzluk, uzun ömürlülük, tam bilinç, yeniden doğuş,

korunma, doğaüstü güçlerin kazanılması gibi faydalar üzerinedir (2015: 131). Bu yönüyle, Tibet Budizmi'nde belirginleşen bu amaçlar silsilesi, Çin Budizmi içerisinde de görülmektedir. Hem Taoizm hem de Ezoterik Çin Budizmi'nin popüler uygulamaları, yaşam süresini uzatmaya dayalı ritüellere sahiptir. Bu ritüel metinlerinden biri de, Çince Eski Uygurcaya çevrilen *Yétiken Sūtra*'dır. Metnin Taoist geleneğe ait olduğu eserin Çince başlığı içerisinde yer alan *yán mǐng* 延命 “ömrünü uzatma” ifadesi ile görülmektedir. Bu da ele alınan metnin ait olduğu geleneği gösteren anahtar kavramlardan biridir. Tantrik Budizm'in etkisindeki Çin Budizmi ile Taoizm, tarihsel süreç içerisinde Çin toplumunda aynı dönemde gelişme yaşamıştır. Her iki öğretiyi grubunda da uzun yaşama, şans ve talihe, refah ve mutluluğa, şeytanların gazabından kurtulma gibi amaçlar söz konusudur.

1.2.7.1. Acılardan kurtulma ve yeniden doğum

BT XXIII G 172-184: *birök kim kayu tözünler oğlu : tözünler kızı ertmişler : tamuta tugup adruk adruk açığ tarka emgek emgendeçiler için : bo nom bitigig eşidip kertgünç köñülün ayasar ağırlaslar tapınsar udunsar : ötrü ol üzütler tamutaki emgektin ozup kutrulup ertinü meyillig yertinçüte abita burhan uluşınta tugar* “Soylu erkek ya da kadınların bu dünyadan göçmüş, cehennemde doğup farklı farklı acılar çeken akrabaları, bu öğretiyi kitabımı duyup bu kitaba samimi bir gönülle ibadet ettiklerinde, cehennemde acılar içerisindeki ruhları azaptan kurtulup sonsuz Mutluluk Ülkesi olan Sukhāvātī’de doğacaktır.” (Zieme, 2005: 138, 139).

Bu metin özelinde görülen faydalardan biri de, kişinin bu dünya ile ilişkisi kesilmiş ölü ruh konumundaki akrabalarının yaşadıkları acıların ortadan kalkmasıdır. Uygurca metin bu öğretiyi duyan kişinin saf bir imanla bu öğretiye ibadet ederek hem kendini hem de ölen akrabalarını kurtarıp *Sukhāvātī*’de doğacağını söylemektedir.

1.2.7.2. Şeytan ve hayaletlerin sebep olduğu korkudan kurtulma

BT XXIII G 185-195: *tözünler oğlu tözünler kızı azu yekke içgekke basındurmuş bolsar : ters tetrü şmnu örletmiş erser : yavız tül tüşeser : ermaz irü b(e)lgü közünser : ögi köñülü ürkser belinleser : birök bo nomug eşidip boşgınsar tutsar : [...]* “Soylu erkek ya da kadın her kim, şeytan ve hayaletler tarafından rahatsız edilse, korkutulsa, kötü düş görse, aklı ve gönlü korksa, bu öğretiyi kitabımı duyup []” (Zieme, 2005: 140,141).

Uygurca versiyon içerisinde ilgili bölüm, hayaletlerin, zombi görünümlü varlıkların kişiye musallat olmasını anlatır. Bu bölüm, metnin devamı noktasında eksikliklere sahiptir. İlgili bölüm, T1307_21.0426a27’de yer alan *jǐ dé hún pò ān nǐng* 即得魂魄安寧 ve *yǒng wú yǒng wú kǒng bù* 永無恐懼 ifadeleriyle tamamlanmaktadır. Bu bölüm, bu öğretiyi kitabının duyulması durumunda kişinin aklına ve gönlüne hücum eden kötü ruhlu varlıkların ortadan kalkacağını ve tüm korkuların yok olacağını söylemektedir.

1.2.7.3. İyi bir şöhrete ve makama sahip olma

BT XXIII G 196-208: *[kim kayu tözünler oğlu tözün]ler kızı antag y(e)me ugurı yıki bolup begke eşike manç tayanç bolgah küseser : et özin emgenip yanturu yana işke yumuşka bardacı bolsar [inçip] [...] [beg-ke] eşike (?) [manç tayanç] bolup atı [küsi asılı]r : üstelür [ulug ö]grünçlüg sevinçlig bolur* “ Soylu erkek ya da kadından biri, bir hükümdar ya da kraliçeye danışman olmak istese, bedenini acılardan kurtarıp onun hizmetine girmek istese, bu öğretiyi kitabına ibadet edip dilediği şekilde prens ya da kraliçeye yakın olup ünü artar ve mutlu bir şekilde şöhretle yaşar.” (Zieme, 2005: 140,141).

Uygurca versiyon içerisinde yer alan eksiklikler, aynı şekilde T1307_.21.0426b02-03-04 yoluyla tamamlanmaktadır. Burada, prens ya da prenseslerin hizmetinde çalışarak mesleki olarak ilerleme, şan ve şöhrete ulaşma durumu söz konusudur.

1.2.7.4. Hastalıktan kurtulma

BT XXIII G 209-219: *kayu tözünler oghı tözünler kıızı a[nçulayu] y(e)me ağır ig agrıg üze [e]girtip ol ig[-intin] agrıgıntın [öñed]geli küseser: inçip [ar]ıg evde tütsük [köyürüp] bo nom [bitig]ke [tapınıp u]d[unup] [...] bo nomu[g] [okıp] barça öñedgey* “Soylu erkek ya da adın, ağır bir hastalığa yakalanıp bu hastalık ağrılarından kurtulmak istese, temiz bir odada tütsü yakıp bu öğretici kitabını okuyup buna ibadet ederek tüm hastalık acılarından kurtulacaktır.” (Zieme, 2005: 140-142).

Uygurca versiyon içerisinde yer alan bu bölüm, hem Taoizm hem de Tantrik Budizm özelinde hedeflenen hastalıklardan kurtulma arzusuna uygunluk göstermektedir. Her iki öğretici içerisinde de temel hedef popüler bir şekilde hastalık acılarından kaynaklı sıkıntıdan kurtulma, bedeni ve ruhu bu acılardan uzak tutmadır.

1.2.7.5. Zenginliğe ulaşip evlatlarına miras bırakma

BT XXIII G 220-230: *[birök] kim kayu tözün[ler oghı] tözünler kıızı [yo]l yongalı irak bargalı satıg yulug kılgañ sakınsar : tilemiş ed t(a)var üze küsüşin [...]* “Soylu erkek ya da kadın uzak bir yola mal mülk kazanmak için giderse ...” (Zieme, 2005: 142).

Uygurca versiyon içerisinde ilgili bölüm, ticaret temelli elde edilecek zenginliğe işaret etmektedir. Uygurca bölüm, eksiklikler barındırmaktadır. Uygurca bölümün sahip olduğu eksiklikler, metnin Çince versiyonu ile tamamlanabilmektedir. İlgili bölüm, T1307_.21.0426b04’te *ruò yù cǐ jīng xīn jīng gòng yǎng* 若遇此經信敬供養 ve *jǐ dé qíú cái chāng suǐ chū rù dà jǐ* 即得求財稱遂出入大 yoluyla tamamlanmaktadır. Bu ifadeler, “O zaman bu öğretici kitabına saf bir gönülle ibadet edip tüm arzularına ulaşip kendisi de evlatları da refah içerisinde yaşayacaktır.” anlamına gelmektedir. Hem Taoizm hem de Tantrik Budizm temelinde popüler yöne sahip bu sözler, hastalık acıları ve şeytanlar kaynaklı sıkıntılardan uzak kalma amaçlı dünyevi arzuları oluşturmaktadır.

1.2.7.6. Doğacak çocuğun kötü etkilerden uzak uzun bir yaşama sahip olma

BT XXIII G 243-253: *[birök kim kayu kunçuylar] ... özi uzun bolur* “Herhangi bir prens ya kadın, ...yaşamı uzun olacak.” (Zieme, 2005: 142).

Uygurca versiyon içerisinde ilgili bölüm, tamamen eksiktir. Metnin sadece baş cümlesi ve son cümlesinin görüldüğü bu bölüm, bir kadının kötü etkiye sahip bir gezegen ayı içerisinde çocuğunu doğurmaması için yapılması gereken uygulamaları gösterip bu doğrultuda doğacak çocuğun şans ve talihe sahip olup uzun bir yaşam süreceğini ifade etmektedir. Eksik kalan bu bölüm, Uygurca versiyonun dayandığı Çince metin ile tamamlanmaktadır. Çince versiyonda T1307_.21.0426b08 içerisinde yer alan *ruò yù cǐ jīng xīn jīng gòng yǎng* 若遇此經信敬供養, *jǐ yī dé mǔ zǐ fān jiě è nà n xiāo chú* 即一得母子分解厄難消除; T1307_.21.0426b09 *suǒ shēng ér nǚ* 所生兒女, *jiǔ dé duān zhèng cháng mǐng guǒ bào* 皆得端正長命果報 ifadeleri “O zaman saf bir gönülle bu öğretici kitabına ibadet edip kötü ruhlardan kurtulacaksın. Doğacak oğlun ya da kızın şanslı ve talihli olup uzun bir ömre sahip olacaktır.” anlamlarına gelmektedir. Bu yönüyle, Uygurca versiyonda eksik durumdaki bu bölümde,

hamile bir kadının kötü gezegen etkisinden uzak kalma amaçlı, *Yétiken Sūtra*'ya başvurup devamında kazanacağı fayda net bir şekilde görülmektedir.

1.2.7.7. Meşalelerin/Kandillerin yakılacağı vakit

Durrant'a göre, Budizm'de en iyi yemek ve içecekleri doğru zamanda fark edip bunları rahiplere sunma, sunu yapan kişinin yaşamını uzatan ve bu hayatı kaliteli duruma getiren işlevle sahiptir. Budizm'de meditasyona yardımcı roldeki sunular, kandil, tütsü, çiçekler ve büyülü sözlerdir. Bu uygulamalar, cömertlik erdemi ile çoğu zaman egoyu ortadan kaldıran yöne sahiptir. Buda'ya, kutsal bir varlığa ya da bir *guru*'ya sunular sunma, sahip olunan arzuya ulaşmaya niyetlenen aklın ve kalbin göstergesidir (2001: 8).

Kutsal varlıklara özellikle Buda niteliğine sahip kişilere tütsü ve kandiller sunma, Tantrik Budizm ile Taoizm'in uyuştugu noktalardan biridir. Uygurca versiyonun bu bölümünde, ilgili ritüellerin son aşaması olarak yapılacak bu uygulamanın gerçekleşeceği ay ve gün hakkında bilgi verilmektedir.

BT XXIII G 305-320: yétikenke yula tamdurgu künlerig ayu bérelim : [a]ram ay yéti yanıka : ék[int]i ay tört yanıka : üçünç ay éki yanıka : törtünç ay yéti otuzka : béşinç ay béş otuzka : altınç ay üç otuzka : yétiñç ay y(é)g(i)rmike : sekizinç ay yéti [y(é)g(i)rmike:] tokuzunç ay y(e)me [tört y(é)g(i)rmike:] onunç ay bir y(é)g(i)rmike : bir y(é)g(i)rminç ay béş y(é)g(i)rmike : ç(a)hşap(a)t ay sekiz yanıka : yula tamdurgu künler tükedi : sadu : sadu : “Yétiken için meşale ya da kandillerin yakılacağı günleri söyleyelim: Birinci ayın yedisinde, ikinci ayın dördünde, üçüncü ayın ikisinde, dördüncü ayın yirmi yedisinde, beşinci ayın yirmi beşinde, altıncı ayın yirmi üçünde, yedinci ayın yirmisinde, sekizinci ayın on yedisinde, dokuzuncu ayın yirmisinde, onuncu ayın on birinde, on birinci ayın on beşinde ve on ikinci ayın sekizinde kandilleri yakmak gereklidir. Meşale ya da kandil yakılacak günler bitti: Kutlu olsun! Âmin!” (Zieme, 2005: 146).

Uygurca versiyonda, doğrudan *Yétiken* Takımyıldızı onuruna yapılacak ritüellerin son aşaması bu uygulamadır. Bu uygulama temelinde, önceki bölümlerde çeşitli başlıklarla gösterdiğimiz faydalara erişmek için son ritüel olan kandil ya da meşalelerin belli bir günde yakılması gerekmektedir. Bu yönüyle, hem Taoizm hem de Tantrik Budizm özelinde çalışmanın bu bölümü içerisinde gösterilen inanç türleri, Çin düşünce sistemi içerisinde yan yana yürüyen ve yayılcı bir etki ile Orta Asya'ya ulaşan Taoist ve Tantrik fikirlerin karışımı ile oluşmuş bir inanç sistemini bizlere sunmaktadır.

Sonuç

Budist Uygurlar vasıtasıyla hakkında dinî yönden bilgi sahibi olduğumuz *Yétiken* Takımyıldızı inancı ile ilgili elde edilen sonuçlar şunlardır:

1. Büyükaı Takımyıldızı, bu yıldız grubunun bünyesinde barındırdığı Yedi Yıldız temelinde “yedi” sayısına dayanan birleşimlerle Türk düşünce sistemi içerisinde yazılı metinler yoluyla tanımlanmıştır. Tarihî metinler temelinde, *Yétiken* ve *Yédiger* gibi adlandırmalarla görülen bu takımyıldızı, Arapça ve Farsçanın etkisiyle İslamî görünümde, Arapça *Dübbüekber*, *Benatı-na'ş~Benatü'n-na'ş* ve Farsça *heft-evreng* ifadeleriyle Türk düşünce sistemi içerisinde yer almıştır.

2. Eski Türklerde *Yétiken* ismine karşılık gelen Büyükaı Takımyıldızı, Türk düşünce sistemi içerisinde din dışı bir görünümde daha çok göçebe Türklerin yaşamlarını vakit yönünden kolaylaştıran bir yıldız grubu olarak tanımlanmıştır. Budist Uygurların kültürel ve dinî ilişkilerle geliştirdikleri anlayışla Çin

düşünce sisteminden Türk dinî yaşamına uyarlanan *Yétiken* Takımıyıldızı, Uygurlarda *Yétiken Sūtra* olarak bilinen dinî esere konu olmuştur.

3. *Yétiken Sūtra* temelli incelemeler, ilgili metin tanıklığında yer alan dinî öğelerin Taoist ve Tantrik etkilere sahip olduğunu göstermiştir. Metinde yer alan dinî öğelerin Çin Ezoterik Budizmi temelinde Uygurlarda da aynı etkileri gösterdiği anlaşılmıştır. Bu etkiler, takımıyıldızlara ilahlık yükleme, muskalar, Yıldız Tanrılara yakarış, Buda ve Bodisattva kişilikleri özelinde ilgili ritüelleri hızlandırma, büyümlü sözler kullanma gibi inanç uygulamalarını göstermektedir. Bu ritüeller yoluyla, çeşitli faydalara ulaşma, Taoizm ve Tantrik Budizm temelli Çin Budizmi bünyesinde yer alan karışımları göstermesi bakımından Taoizm ve Tantrik Budizm'in aynı amaçlara sahip olduğunu göstermektedir. Bu benzerlikler, Taoizm ve Tantrik Budizm'in Çin toplumu içerisinde aynı dönemde gelişim bulmasından ileri gelmektedir. Bu yönüyle, eldeki çalışmada gösterilen dinî uygulamalar ve elde edilecek faydalar, Budist Uygurlar özelinde *Yétiken* kültürünün yaşanılan dönem açısından popüler olduğunu göstermektedir.

Kısaltmalar

BT XXIII	Berliner Turfantexte XXIII.
Çev.	Çeviren.
Ed.	Editör.
T	Taishō Tripitaka.
TS	Tarama Sözlüğü.
TT VII	Türkische Turfan Texte VII.
vd.	ve diğerleri.

Kaynaklar

- Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi sözlüğü II*. İstanbul: MEB.
- Arat, R. R. ve Eberhard, W. (1936). *Türkische Turfan Texte VII*. Berlin: ABAW.
- Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts On File.
- Bayat, F. (2017). *Türk Mitolojik sistemi 1 ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken.
- Bayram, B. (2017). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi sözlük*. Konya: Tablet.
- Bazin, L. (1963). Über die sternkunde in alttürkischer Zeit. Wiesbaden: Akademie der Wissenschaften und der Literatur. 571-582.
- Buswell, R. E. (2004). *Encyclopedia of Buddhism*. New York: Thomsen Gale.
- Buswell, R. E. ve Lopez, D. S. (2014). *The Princeton dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University Press.
- Capitania, J. (2011). Esoteric Buddhist elements In Daoist ritual manuals of the Song, Yuan and Ming. Ed. C. D. Orzech. *Esoteric Buddhism and the Tantras in East Asia* içinde (ss. 529-536). Handbook of Oriental Studies, Section 4 (China), 24, Leiden: Brill.
- Chiang, P. (2016). *Models in Taoist liturgical texts: typology, transmission and Usage A case study of the Guangcheng yizhi and the Guangcheng tradition in modern Sichuan*. Doktora Tezi. Fransa.
- Copp, P. (2011). Esoteric Buddhism in Song Dynasty Sichuan. Ed. C. D. Orzech. *Esoteric Buddhism and the Tantras in East Asia* içinde (ss. 431-434) Handbook of Oriental Studies, Section 4 (China), 24. Leiden: Brill.

- Durrant, B. (2001). *Buddhist rituals & observances*. Amaravati Publications.
- Ehmetyanov, R. vd. (2014). *Türkçe-Tatarca sözlük*. Çev. Mustafa Öner. Ankara: TDK.
- Elverskog, J. (1997). *Uygur Buddhist literature*. Silk Road Studies I. Brepols.
- Franke, H.(1990). The Taoist elements in the Buddhist Great Bear Sūtra (Pei-tou ching). *Asia Major* III: 75-111.
- Gültepe, N. (2017). *Türk Mitolojisi yeni araştırmalar ışığında*. İstanbul: Kapı.
- Gürsoy Naskali, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*. Ankara: TDK.
- Heissig, W.(1980). *The Religions of Mongolia*. Çev. Geoffrey Samuel. Berkeley-Los Angeles-California: University of California Press.
- Hidas, G. (2015). Dhāraṇī Sūtras. Ed. J. Silk, O. von Hinüber ve V. Eltschinger. *Brill's Encyclopedia of Buddhism* içinde (ss. 129-137). Vol. I. Literature and Languages. Leiden: Brill.
- Irons, E. A. (2008). *Encyclopedia of Buddhism*. New York: Facts On File.
- Jing, A. (1991). The Yuan Buddhist mural of the paradise of Bhaiśajyaguru. *The Metropolitan Museum of Art*, 26: 147-166.
- Judachin, K. K. (1965). *Kirgizsko-Russkiy slovar*. Moskova.
- Keown, D. (2003). *Dictionary of Buddhism*. Newyork: Oxford University Press.
- Keyworth, G. A. (2016). Apocryphal Chinese books in the Buddhist canon at Matsuo Shintō shrine. *Studies in Chinese Religions* 2(3):1-34.
- Koç, K., vd. (2013). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Kotyk, J. (2018). Japanese Buddhist astrology and astral magic Mikkyō and Sukuyōdō. *Japanese Journal of Religious Studies*, 45: 37-86.
- Li, Y. S. (2014). Some star in modern Turkic languages-II. *Belleten* 62-2: 157-202.
- Ligeti, L. (1967). Doluyan ebügen neretü odun-u sudur. *Mongol Nyelvemléktár V Preklasszikus emlékek 3. Jüan-és Ming-kori emlékek klasszikus átírásban* içinde (ss. 103-114). Budapeşte.
- McBride II, R. D. (2011). Popular Esoteric Deities And the spread of their cults. Ed. C. D. Orzech. *Esoteric Buddhism and the Tantras in East Asia* içinde (ss. 129-137). Handbook of Oriental Studies, Section 4 (China), 24, Leiden: Brill.
- Mollier, C. (2008). *Buddhism and Taoism face to face scripture, ritual and iconographic exchange in Medieval China*. USA: Hawai'i Press.
- Nadžip, É. N. (1968). *Uygursko-Russkiy slovar*. Moskova.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Payne, R. K. (2016). The Homa of the Northern Dipper. Ed. David Gray ve Ryan Richard Overbey. *Tantric traditions in transmission and translation* içinde (ss. 284-307). UK: Oxford University Press.
- Pekarskiy, E. K. (1958). *Slovar Yakutskogo yazıka I*. Moskova.
- Potopov, L. P. ve Menges, K. H. (1934). Materialen zur volkskunde Türkvölkern. *MSOS* 37: 165-168.
- Pregadio, F. (2008). *The encyclopedia of Taoism A-Z*. London-New York: Routledge.
- Robson, J. (2008). Signs of power: Talismanic writing in Chinese Buddhism. *History of Religions* 48 (2): 130-139.
- Robson, J.(2011). Talismans In Chinese Ezoteric Buddhism. Ed. C. D. Orzech. *Esoteric Buddhism and the Tantras in East Asia* içinde (ss. 225-229). Handbook of Oriental Studies, Section 4 (China), 24, Leiden: Brill.

- Silk, J. A. (2019). Chinese sūtras in Tibetan Translation a preliminary survey. *Annual Report of the International Research Institute for Advanced Buddhology (ARIRIAB)*. XXII: 227-246.
- Skvortsov, M. İ. (1982). *Çuvaşsko-Russkiy slovar*. Ekonimiki Pri Sovyete Ministrov Çu. ASSR.
- Sørensen, H. H. (2011a). Astrology and the worship of the planets in Esoteric Buddhism of the Tang. Ed. C. D. Orzech. *Esoteric Buddhism and the Tantras in East Asia* içinde (ss. 230-244). Handbook of Oriental Studies, Section 4 (China), 24, Leiden: Brill.
- Sørensen, H. H. (2011b). On Esoteric Buddhism In China: A working definition. Ed. C. D. Orzech. *Esoteric Buddhism and the Tantras in East Asia* içinde (ss. 155-175). Handbook of Oriental Studies, Section 4 (China), 24, Leiden: Brill.
- Teiser, S. H. (1996). The spirits of Chinese religion. Ed. Donald S. Lopez. *Religions of China in Practice* içinde (ss. 1-33). USA: Princeton University Press.
- Tekin, T., vd. (2018). *Türkmençe-Türkçe sözlük* (1995). Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18. *Türkçe sözlük* (2005). Ankara: TDK.
- Uygurçe-Henzuçe luğet* (1974). Ürümçi: Şincian Halk Neşriyatı.
- Wallace, V. A. (2015). Local literatures: Mongolia. Ed. Jonathan A. Silk. *Brill's Encyclopedia of Buddhism* içinde (ss. 883-892). Leiden-Boston: Brill. 883-892.
- Wilkens, J. (2011). Hatten die alten uiguren einen buddhistischen Kanon?. Ed. Max Deeg, Oliver Freiburger ve Christoph Kleine. *Kanonisierung und Kanonbildung in der asiatischen Religionsgeschichte* içinde (ss. 345-378). Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Yakup, A. (2008). *Die uigurischen blockdrucke der Berliner Turfansammlung, Teil 2: Apokryphen, Mahāyāna-Sūtren, Erzählungen, Magische Texte, Kommentare und Kolophone, Alttürkische Handschriften Teil 12. Verzeichnis Der Orientalischen Handschriften In Deutschland Band XIII, 20*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Yengel, Ş. (2018). *Türk medeniyetlerinde astroloji astronomi ve müneccimlik*. İstanbul: İnkılâp.
- Zieme, P. (1994). Hatte der Große Bär bei den Uiguren neun Sterne? . Ed. K. Röhrborn ve W. Veenker. *Memoriae munusculum. Gedenkband für Annemarie v. Gabain* içinde (ss. 149-154). Wiesbaden.
- Zieme, P. (2005). *Magische texte des uigurischen Buddhismus*. Berliner Turfantexte XXIII. Turnhout: Brepols.
- XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VI U-Z* (2009). Ankara: TDK.

İnternet kaynakları

- <http://aven.amritalearning.com/index.php?sub=101&brch=299&sim=1515&cnt=3513> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- <https://www.bbc.co.uk/religion/religions/taoism/rites/rites.shtml> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- <https://www.britannica.com/place/Ursa-Major> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- <http://www.futura-sciences.us/dico/d/space-constellation-ursa-major-50005604/> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- http://www.okinoshima-heritage.jp/files/ReportDetail_79_file.pdf (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- <https://osr.org/tr/takimyildizi/ursa-major/> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- <https://21dzk.l.u-tokyo.ac.jp/SAT/satdb2015.php?lang=en> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).
- <https://thenewkorea.wordpress.com/2015/09/17/the-seven-stars-of-the-north-5/> (Erişim Tarihi: 14.07.2020).

